
Náhrobek jako historický pramen pro dějiny ušlechtilé kamenické výroby: příklad západního Slezska¹¹

Petra Hečková

Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta filozofická

KLÍČOVÁ SLOVA

kamenoprůmysl – ušlechtilá kamenická výroba – dekorativní kámen – slezská žula – slezský mramor – sepulchrální památky – Sudety – Javorník – Zálesí u Javorníka

KEY WORDS

Stone industry – Stoneworking – Ornamental stone – Silesian Granite – Silesian Marble – Sepulchral Monuments – Sudetenland – Javorník – Zálesí near Javorník

SEPULCHRAL MONUMENTS AS A HISTORICAL SOURCE FOR THE HISTORY OF STONEMWORKING: THE EXAMPLE OF THE REGION OF WESTERN SILESIA

Dimension stone is one of the traditional materials used in sepulchral monuments. Initially, especially easy-to-work sedimentary rocks such as sandstones, arkoses (arkosic sandstones) and limestones predominated. Since the mid-19th century, we have encountered an increasing variability of rock types used as a material in sepulchral monuments and stoneworking. In the case of the region of Western Silesia, it is demonstrated how individual types of decorative stone were used in modern sepulchral production, and to what extent their use was influenced by the development of the stone industry, mining and stoneworking of hard polishable rocks from the last quarter of the 19th century. As the results of a field survey of two cemeteries in Javorník show, the popularity and use of domestic rocks were not so greatly influenced by the import of desirable types of ornamental stone from Scandinavia. Local rocks quarried and processed in the Jeseník area, so-called Silesian Granite and Silesian Marble, had a permanent dominant occurrence in sepulchral monuments until the middle of the 20th century.

¹¹ | Článek je výstupem projektu MKČR NAKI II *Paměť hřbitovů: průzkum a dokumentace pro udržitelnou péči o sepulchrální památky v oblasti někdejších Sudet* (DG20P02OVV014).

	
	
2 Problematika trvalých náhrobků je z materiálového hlediska mnohem širší. Příspěvek se zabývá pouze sepulkrálními objekty z kamene. Náhrobky z litiny nebo z moderních druhů materiálů (umělý kámen, terrazzo) byly pro tento účel pomínuty.	
3 F. J. Kunc, <i>Od počátku až do skonání světa</i> , Spolek PIETA, sružení pro rozvoj pietní kultury našich hřbitovů v ČR, 2. vydání, Praha 1937.	
4 Handels- und Gewerbekammer für Schlesien, <i>Statistischer Bericht über die industriellen und gewerblichen Verhältnisse Schlesiens im Jahre 1885</i> , Troppau [1889]. — Handels- und Gewerbekammer für Schlesien, <i>Statistischer Bericht über die industriellen und gewerblichen Verhältnisse Schlesiens im Jahre 1890</i> , Troppau [1894].	
5 Ještě v roce 1890 bylo pro celou oblast Rakouského Slezska (tj. Opavské Slezsko a Těšínské Slezsko) evidováno pouhých 30 lomů (Statistischer Bericht 1890, cit. v pozn. 4). V polovině 20. století uvádí Prokop na listu Javorník pro 2. polovinu 40. let 20. století více než 110 lomů v oblasti žulovského plutonu: František Prokop, <i>Soupis lomů ČR. Číslo 48. List Javorník (3858)</i> , Praha: Přírodovědecké vydavatelství 1952.	
6 Vladimír Hájek, Žulový a mramorový průmysl v čsl. Horním Slezsku, <i>Zprávy veřejné služby technické</i> , 1930, 12, č. 6, s. 168–175.	
7 Zdeněk Gába, <i>Mramor, žula a lidé</i> , Hradec Králové: Českomoravský průmysl kamene, národní podnik 1986.	
8 Hájek (pozn. 6).	
9 Pomineme-li starší popularizační studie (Gába, pozn. 7), téma kamenoprůmyslu na Jesenicku na své podrobné zpracování teprve čeká. I proto jsou závěry zveřejněné v tomto textu spíše předběžné, založené na závěrech z dosud neukončeného terénního a archivního průzkumu.	
10 Terénní průzkum probíhal od března 2020 do srpna 2022, zachycuje proto situaci v daném čase. Ke ztrátám ve fondu kamenných sepulkrálních památek pocházejících z doby před rokem 1945 přirozeně stále dochází, nejčastěji novými pronájemy hrobových míst, respektive odklizením zbytků starých náhrobků. Tyto ztráty byly průběžně zaznamenány i ve sledovaném období.	

Úvod

Kámen je vedle dřeva tradičním materiálem, z něhož byly zhotovovány trvalé památníky označující hroby, místa uložení lidských ostatků. Až do moderní doby bylo v dějinách evropské sepulkrální kultury uplatnění kamene především doménou výše postavených společenských vrstev. Důležitý zlom nastal po polovině 19. století, kdy se zvyk zřizování trvalých kamenných náhrobků postupně rozšířil nejen mezi vrstvami měšťanské společnosti. Nejpozději na přelomu 19. a 20. století takto kamenný náhrobek plně zdomácněl také ve venkovském prostředí.^[2] Napomohlo tomu jednak určité oslabení platnosti josefin-ských dekretů, podle nichž byla možnost zřizování trvalých pomníků z kamene omezena na hroby po obvodové zdi hřbitova, ale díky rozvoji průmyslových technik zpracování také větší cenová dostupnost kamenných náhrobků.^[3]

Předkládaná studie se věnuje pouze dílčím aspektům jinak široké a rozsáhlé problematiky použití dekoračního kamene na moderních sepulkrálních památkách. Oblastí, kde lze dobře ilustrovat přímé dopady rozvoje těžby a ušlechtilé kamenické výroby na zastoupení kamenných sepulkrálních památek, je Jesenicko, nejzápadnější část někdejšího rakouského (později českého) Slezska. Po nesmělých počátcích převážně ruční těžby a zpracování kamene zde došlo od 60. let 19. století k postupnému výraznému nárůstu produkce a oblast se nejpozději v průběhu druhé poloviny 80. let 19. století stala nejdůležitějším centrem kamenoprůmyslu v tehdejším rakouském Slezsku. Rozsah produkce dokládají nejen historické prameny a soudobé statistické ročenky,^[4] ale i skokový nárůst počtu lomů na kámen v období od 90. let 19. století do poloviny 20. století.^[5]

Přestože strojní vybavení kamenolomů na Jesenicku bylo ještě na konci 20. let 20. století velmi primitivní, vznikal zde velký počet kamenických dílen a kamenozpracujících firem specializovaných na ušlechtilou kamenickou výrobu a dobře vybavených řezačkami kamene a leštícími rameny.^[6] Dalšímu rozvoji odvětví napomohla také dálková doprava, konkrétně dobudování železničního spojení se severní Moravou a pruským Slezskem v roce 1888.^[7] To umožnilo přísun kamenné suroviny ze Skandinávie nebo z Itálie, která se začala zpracovávat v brusírnách v Supíkovicích a Velkých Kuněticích.^[8] Řada kamenických dílen se postupně specializovala pouze na ušlechtilou kamenickou výrobu, tedy i produkci náhrobků.^[9]

Tato studie představuje dílčí vyhodnocení výsledků terénního průzkumu kamenných sepulkrálních objektů prováděného v západní části Slezska, na Jesenicku. Na Jesenicku je na 36 hřbitovech dochováno přibližně 3,5 tisíce kamenných náhrobků a jejich částí.^[10] Cílem příspěvku je ukázat, jakým způsobem se zejména místní druhy dekoračního kamene, které patřily v domácích podmínkách k nejběžnějším a nejsnáze dostupným, využívaly v sepulkrální pomníkové produkci ve sledovaném období přibližně od 30. let 19. století do poloviny 20. století. Informace získané průzkumem hřbitovů a použité kamenné suroviny

náhrobků mohou vypovídat nejen o společenských a hospodářských podmínkách daného regionu, ale především o rozvoji průmyslu a kamenozpracujících odvětví, zvláště tam, kde jiné historické prameny chybí. Nespornou výhodou kamenných sepulkrálních památek je možnost jejich alespoň základní datace, ať už s pomocí náhrobních nápisů a dat zesnulých, nebo na základě výtvarného řešení náhrobku či stylu písma. Na mnoha sepulkrálních objektech se navíc dochovaly také signatury a firemní značky, označující jejich původ.

Dekorační kámen na sepulkrálních památkách: úvod do problematiky

Ačkoli téma moderních sepulkrálních památek je stále častěji předmětem odborné pozornosti a odborného zpracování, nelze totéž říci o problematice uplatnění dekoračního kamene v sepulkrální produkci. Tématu byla v českém diskurzu věnována jen okrajová pozornost, stejně jako široké problematice vývoje kamenozpracovatelských odvětví před polovinou 20. století. Z přehledových, spíše populárně-naučných publikací lze zmínit *Kámen v rukodělné výrobě českého venkova*.^[11] Vlastivědné studie věnované lokálně historii těžby a zpracování kamene se většinou jeho využití pro pomníkovou tvorbu podrobněji nezabývají.^[12] Velká část studií zaměřených na činnost regionálně významných kamenosochařských dílen a tvůrčích umělců-sochařů se soustředila především na otázky historické a uměleckohistorické, jen okrajově na problematiku samotného ušlechtilého a dekoračního kamene a způsobů jeho zpracování.^[13]

Metodicky založené práce, jako je například nedávná studie německých badatelů věnujících se drážďanským hřbitovům,^[14] zatím u nás nemají paralelu. Z nemnoha studií lze zmínit starší popularizační práci *Náhrobní kameny pražských hřbitovů* od Březinové a Poubové.^[15] Autorky na příkladu sepulkrálních objektů pražských hřbitovů (Olšany, Vyšehrad) zformulovaly tezi o časové závislosti uplatnění různých druhů kamene. Zatímco pro starší období přibližně do poloviny 19. století je podle nich charakteristická dominance snadno opracovatelných sedimentárních hornin domácího původu, tedy pískovců, arkóz, opuk, vápenců nebo mramorů (Chýnov, Nedvědice), od 60. let 19. století začaly tuto převahu „měkkých“ hornin narušovat horniny magmatického původu, a to jak domácí, tak importované.

Podobný trend v postupu od „měkkých“ dekoračních kamenů směrem k nárůstu množství importovaných leštěných intruziv skandinávského i širšího středoevropského původu, jako popsaly Březinová a Poubová na pražských hřbitovech, sledovala studie Pivka a Slávikové také na Národním hřbitově ve slovenském Martině.^[16] Ve vztahu k českému prostředí (respektive k oblasti Rakouského Slezska) je zvláště zajímavý postřeh o poměrně rozsáhlém uplatnění tzv. slezské žuly už od konce 19. století, a to v konkurenci dalších „tvrdých“, leštitelných hornin, jako bylo všeobecně rozšířené švédské mikrogabro (tzv. černá švédská žula).

11 | Zdenek Hanzl et al., *Kámen v rukodělné výrobě českého venkova*, Praha: Lidové noviny 2003.

12 | Určitou výjimkou je Gábova popularizující studie o kamenoprůmy-slu na Jesenicku (viz pozn. 7).

13 | Například monografie Bohumily Tinzové o jesenickém sochaři Josefu Obethovi nebo monografie Pavly Cenkové o brněnském sochařství 19. století, kde je věnována velká pozornost také realizacím sepulkrálních monumentů: Bohumila Tinzová, *Sochař Josef Obeth: 1874–1961: život a dílo*, Štítý: Veduta 2008. – Pavla Cenková, *Vkusné & solidní: měšťanské sochařství v Brně 1800 – 1880*, Brno: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně 2013. Přímo na problematiku sepulkrálních realizací sochařů působících v oblasti severních Čech se zaměřilo několik článků Zuzany Jakubcové a Jany Kurešové (Jany Šubrtové) v časopise *Fontes Nissae*: Zuzana Jakubcová – Jana Šubrtová, Hřbitov v Lučanech nad Nisou. K historii pietního areálu, několika hrobkám významných lučanských osobností a novodobé firemní kamenické produkci na Jablonecku, *Fontes Nissae* 2014, 15, č. 2, s. 14–27. Zuzana Jakubcová – Jana Šubrtová, Pomníky lásky a smrti. K firemní produkci sepulkrálních děl na Jablonecku a Liberecku v 19. a první polovině 20. století, *Fontes Nissae* 2015, 16, č. 2, s. 12–35. Zuzana Jakubcová – Jana Kurešová, Cestou k zapome-nutí. Výrobci a tvůrci náhrobních kamenů na hřbitovech Českolipska od poloviny 19. století do druhé světové války (1. a 2. část). *Fontes Nissae* 2017, 18, č. 2, s. 50–69; 2019, 20, č. 1, s. 38–53.

14 | Jan-Michael Lange – Martin Kaden – Nadine Janetschke, Petrographic investigations in cemeteries in Dresden: a scientific view on the tombstone inventory including historic and cultural aspects, *Environmental Earth Sciences* 2018, 77, č. 620. DOI 10.1007/s12665-018-7789-4.

15 | Drahomíra Březinová – Marcela Poubová, *Náhrobní kameny pražských hřbitovů*, Praha 1977 (Přednášky mineralogického oddělení Národního muzea v Praze).

16 | Daniel Pivko – Viera Sláviková, Dekoračné kamene a typy náhrob-níkův na Národnom cintoríne v Martine od polovice 19. do polovice 20. storočia, *Acta Geologica Slovaca* 2013, 5, č. 2, s. 163–177.

22	e-Monumentica ročník IX. 2021 číslo 2	
	Recenzovaná část	

	Petra Hečková	23
	Náhrobek jako historický pramen pro dějiny ušlechtilé kamenické výroby: příklad západního Slezska	

Samotný výzkum a systematika dekoračního kamene mají ve středo-evropském prostředí poměrně dlouhou tradici, sahající až na přelom 19. a 20. století, kdy vyšly první přehledy Hanische a Schmid¹⁷¹ pro tehdejší Rakousko-Uhersko nebo Herrmanna pro území Saska.¹⁸¹ U nás je základním a dodnes fakticky jediným uceleným a systematickým přehledem věnovaným dekoračnímu kameni, zabývajícím se v obrysech i historií jeho těžby a zpracování, práce Václava Rybařika *Ušlechtilé stavební a sochařské kameny České republiky*.¹⁹¹ V posledních letech dílčím způsobem zpracovávají téma dekoračního kamene také oborové elektronické databáze.²⁰¹ Stále však u nás chybí ucelené a komplexní zpracování tématu, zaměřené na potřeby odborníků-geologů, jako představuje pro německé země atlas dekoračního kamene, který poprvé vyšel v polovině 80. let 20. století pod editorským vedením Grimma.²¹¹

Hlavní druhy hornin na náhrobcích v 19. a první polovině 20. století

Jako zdrojová surovina pro dekorační kámen mohou sloužit prakticky všechny druhy pevných a blokově těžitelných hornin magmatického, sedimentárního nebo metamorfního původu. Ne každá hornina má však pro tento způsob využití optimální fyzikálně-mechanické a estetické vlastnosti. Vedle dostatečné pevnosti, odolnosti pro další zpracování a trvanlivosti hrají velmi důležitou roli i barevnost, strukturní a texturní znaky horniny, případně také její leštitelnost. Tím se dekorační kámen liší od běžného stavebního kamene nebo kamene pro hrubou kamenickou výrobu. Ostatně samotný termín „dekorační kámen“ akcentuje především estetické vlastnosti suroviny.²²¹ Podobně je tomu i v terminologii německé („*Dekorationsgestein*“) nebo anglické („*Ornamental stone*“).

Materiálem nejstarších sepulkrálních památek (do konce 18. století) dokumentovaných na sledovaném území Sudet byly v naprosté většině především domácí horniny sedimentárního původu, pískovce a arkózy.²³¹ Díky svým příznivým vlastnostem, ale také díky mimořádné hojnosti výskytu kvalitní kamenné suroviny od Děčína až po severní Moravu,²⁴¹ patřily v oblasti severních Sudet k nejčastěji využívanému kameni ve stavebnictví i pro ušlechtilou kamenickou výrobu. I když pískovec není leštitelný, byl díky své snadné opracovatelnosti, umožňující u nejkvalitnějších, velmi jemnozrnných až jemnozrnných křemenných pískovců precizní modelaci detailů, dominantně těženým dekoračním a sochařským kamenem až do začátku 20. století. Optimální využití našel zejména na sochařských náhrobcích.

Po polovině 19. století míru uplatnění pískovce jako hlavní kamenné suroviny náhrobků mnohem více ovlivnila lokální dostupnost a vzrůstající konkurence dalších druhů dekoračního kamene (zejména importovaných skandinávských granitů a mikrogaber) nebo dalších moderních a dostupných materiálů, jako bylo teraso (terrazzo). Zatímco ve východních a severních Čechách pískovec stále představoval hojně využívaný materiál, v oblastech vzdálených od zdrojů kamenné suroviny se výskyt náhrobků z pískovce nebo arkózy významně omezil pouze

17 | August Hanisch – Heinrich Schmid, *Österreichs Steinbrüche. Verzeichniss der Steinbrüche welche Quader, Stufen, Pflastersteine, Schleif- und Mühlsteine oder Dachplatten liefern*, Wien: Carl Graeser 1901.

18 | Otto Herrmann, *Steinbruchindustrie und Steinbruchgeologie*, Berlin: Gebrüder Borntraeger 1899. — Otto Herrmann, *Gesteine für Architektur und Skulptur. Zweite, umgearbeitete und vermehrte Auflage des Anhangs aus dem Werke des Verfassers „Steinbruchindustrie und Steinbruchgeologie“*, Berlin: Gebrüder Borntraeger 1914.

19 | Václav Rybařík, *Ušlechtilé stavební a sochařské kameny České republiky*, Hořice: Nadace Střední průmyslové školy kamenické a sochařské v Hořicích v Podkrkonoší 1994.

20 | *Dekorační kameny: online informace o dědictví ušlechtilých a stavebních kamenů České republiky*. — Česká geologická služba. Dostupné na: <http://dekoracni-kameny.geology.cz/> a dále *Dekorační kameny, vápence a vybrané pískvy ČR*, Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem 2015. Dostupné na: <http://kamenolomy.fzp.ujez.cz/index.php?page=tests2> — Vydáno také knižně: Petr Koutník et al., *Dekorační kameny Čech, Moravy a Slezska*, Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, Fakulta životního prostředí 2015.

21 | Zatímco první vydání zachycující základní informace o horninách sloužících jako zdrojová surovina pro ušlechtilou kamenickou výrobu na území bývalé NDR, druhé vydání z roku 2018 už byl dvousvazkový *Bildatlas wichtiger Denkmalgesteine des Bundesrepublik Deutschland*, který shrnuje informace o dekoračních kamenech z celé oblasti Německa: Wolf-Dieter Grimm et al., *Bildatlas wichtiger Denkmalgesteine des Bundesrepublik Deutschland*, 2. rozšířené vyd. (1. vyd. 1990), Ulm: Ebner Verlag 2018.

22 | Rybařík 1994 proti tomu doporučuje používat termín „ušlechtilý kámen“, právě pro oslabení důrazu pouze na estetické vlastnosti ve prospěch vlastností fyzikálně-mechanických.

23 | Jak zdůraznil už Rybařík, soupis Hanische a Schmid¹⁷¹ z roku 1901 uvádí ze 630 lomů na našem území více než třetinu založenou v pískovcích a příbuzných klastických sedimentárních horninách. Rybařík (pozn. 19), s. 64.

24 | Pískovce v této oblasti náleží nejčastěji geologickému tělesu české křídové pánve mezozoického stáří (cenoman). Starší arkózy z oblasti vnitrosudetské pánve patřily ke staršímu, permokarbonskému pokryvu: Ivo Chlupáč et al., *Geologická minulost České republiky*, Praha: Academia 2002.

← OBR. 1 Sochařský náhrobek Vincenzie Gieler od neznámého kamenosochaře v Pustých Žibřidovicích (okres Šumperk). Konec 19. století. Materiál: maletínský pískovec. Foto: P. Hečková

25 | Jednalo se o paleozoické vápence z oblasti barrandienu a neogénní (nejčastěji badenské) vápence.

26 | Navzdory svému názvu se v případě sliveneckého mramoru i dalších sedimentárních hornin barrandienu jedná petrograficky o vápence. Označení „mramor“ je zde spíše kulturní povahy. Viz násl. Jan Válek et al., *Po stopách žďárského mramoru: hledání původu surovin použitých při stavbě gotického kláštera*, Praha: Ústav teoretické a aplikované mechaniky AV ČR, v.v.i 2017.

→ OBR. 2 Centrální hřbitovní kříž na hřbitově v Javorníku-Vsi, signován dílnou F. Thamma v Bad Landecku (dnešní Landek Zdrój v Polsku). 1885. Načervenalý arkózový pískovec. Foto: P. Hečková

↓ OBR. 3 Náhrobní stéla u kostela sv. Václava v Rudníku (okres Trutnov). 19. století. Slivenecký vápencec. Foto: P. Hečková

na jednotlivé importy, ve prospěch finančně dostupnější litiny, nebo naopak místní kamenné suroviny. Tak tomu bylo i na území západního Slezska, kde z dochovaných náhrobků z druhé třetiny 19. století lze – vedle jednotlivých sochařských realizací z pískovce, povětšinou importů hotových náhrobků – vidět vzestupnou tendenci ve využívání místního slezského mramoru.

Zatímco pískovcový náhrobek je de facto symbolem severních Sudet, s náhrobky z vápence se zde setkáváme jen zřídka. Tyto sedimentární horniny se u nás vyskytovaly v množství využitelném pro ušlechtilou kamenickou výrobu pouze v oblastech středních Čech a v Praze, případně v oblasti jižní Moravy a Dolního Rakouska.¹²⁵ Známy slivenecký mramor¹²⁶ byl identifikován jako materiál jednoho z náhrobků u katolického kostela sv. Václava v Rudníku (okres Trutnov). Až v průběhu prvních dvou desetiletí 20. století se ve sledované oblasti začaly jako materiál náhrobků více objevovat také další druhy vápenců, mladší jurské nebo miocénní (badenské aj.) vápence z oblasti Dolního Rakouska. Často byly dováženy připravené polotovary (řezané a broušené či leštěné desky, sloupky, ale také sochařské reliéfy) nebo dokonce i celé již vytvořené náhrobky, jak dokládá příklad náhrobku rodiny Walter v Králíkách, který nese značku vídeňského ateliéru Eduarda Hausera.

Využití mramoru¹²⁷ bylo v sepulkrální tvorbě v severní části Sudet rozšířeno mnohem více než tomu bylo v případě sedimentárních vápenců. Velmi módní carrarský mramor zůstával spíše exkluzivním materiálem, určeným pro sochařské práce nebo jako materiál nápisových desek, už krátce po polovině 19. století se však začaly pro ušlechtilou kamenickou výrobu užívat také domácí mramory. Nejvýznamnější ložiska vhodného kamene v rámci sudetských oblastí se nacházela právě na Jesenicku, v Rakouském Slezsku a dále v části Pruského Slezska. Jak poznamenal Kubiček ve 20. letech 20. století, slezské mramory získaly na trhu s domácím mramorem významné postavení a mramorová surovina i zpracované náhrobky byly ze západního Slezska vyváženy nejen po celém Rakousko-Uhersku, ale i na export.¹²⁸

Na Jesenicku byl mramor těžen ve dvou oblastech. Už v pozdním středověku bylo kamenolomy otevřeno ložisko mezi dnešními Supíkovými (Saubsdorf) a Velkými Kuněticemi (Gross Kunzendorf), pokračující dále k severu až na dnešní polské území (Ślawniowice). Druhé ložisko slezského mramoru se nachází v okolí Horní a Dolní Lipové (dnešní Lipová-lázně).¹²⁹ Slezský mramor byl využíván na různé kamenosochařské a sochařské účely už v období pozdního středověku a raného novověku, a to jak v pruské části Slezska (Ślawniowice, Biskupów, Nysa), tak i na našem území (Bernartice).¹³⁰ Zdejší kamenná surovina měla poměrně velkou barevnou variabilitu i kolísající zrnitost, od jemnozrnných, ale i středně či hrubě zrnitých odrůd bělostných či našedlých mramorů až po pestré mramory nazelenalé či nafialovělé, s výraznou smouhovitostí.¹³¹ Pro sochařské práce byl ceněn zvláště světlý, středně zrnitý až jemnozrnný mramor jednotného odstínu bílé či nažloutle bílé barvy. Sochař Engelbert Kaps¹³² však pro své reliéfní či sochařské náhrobky využíval také pestré varianty mramoru, jak dokládají reliéfy náhrobku Familie Weiss v Šumperku nebo socha Žehnajícího Krista na hrobce Familie Michler ve Skorošicích.

27 | Petrograficky jde o krystalické vápence, vznikajícího ze sedimentárních kalcitických hornin metamorfními procesy. Společným znakem mramorů a některých vápenců, který jim dodával atraktivitu jako dekorativní kameni, byla vedle zajímavé textury také jejich leštitelnost.

28 | Kubiček, A.: *Naše mramory, travertiny a leštitelné stavební kameny*, Praha: Grégr a Syn 1929.

29 | Hanisch a Schmid (pozn. 17) ve svém přehledu lomů činných na území Rakouska-Uherska uvedli celkem 6 lomů na mramor v Horní Lipové a dalších 9 v oblasti Velkých Kunětic a Supíkov. Ve většině z nich byla k dispozici surovina vhodná pro ušlechtilou kamenickou výrobu.

30 | Viz také Gába (pozn. 7).

31 | Pro slezský mramor je typická řada minerálních příměsí, které mu dávají charakteristické zabarvení. Mezi akcesorickými minerály nacházíme grafit, hořečnatou slídu flogopit nebo diopsid. Slezské mramory, zvláště mramory pestré a smouhovité, byly prodávány pod řadou obchodních názvů. Například Herrmann popsal vedle tradičního světle modrošedého a bílého také obchodní druh „Passiflora“, těžený v lomu firmy W. Thusta na pruské straně Velkých Kunětic / Gross-Kunzendorfu (dnes Ślawniowice v Polsku): Herrmann (pozn. 18).

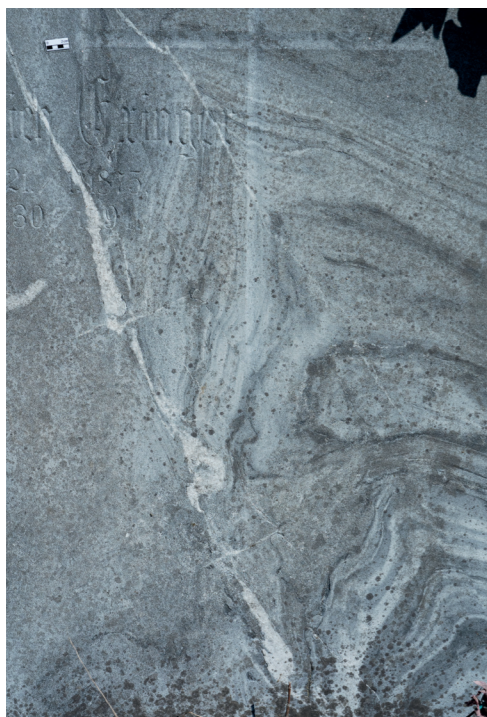
32 | Engelbert Kaps (1888–1975) vystudoval na odborné škole pro zpracování kamene v Supíkově (1903–1906), dále se rozhodl rozvíjet svůj talent v sochařském ateliéru na vídeňské akademii umění (1907–1914). Zpočátku spolupracoval na veřejných zakázkách Josefa Obetha, na počátku 20. let se osamostatnil a zřídil vlastní sochařský ateliér v Supíkově (Saubsdorf). Na Jesenicku působil až do odsunu v roce 1946. Je znám především jako autor řady válečných pomníků.

OBR. 4 Náhrobek rodiny Walter v Králíkách (okres Ústí nad Orlicí), signován dílnou Eduarda Hausera ve Vídní. Rakouský vápencec. Foto: P. Hečková

OBR. 5 a OBR. 5a Socha Krista na náhrobku rodiny Michler na novém hřbitově ve Skorošicích (okres Jeseník) od Engelberta Kapse. 2. desetiletí 20. století. Kombinace světlého a pestrého pruhovaného slezského mramoru z oblasti Supíkovice – Velkých Kunětic. Foto: P. Hečková

OBR. 7 a → OBR. 7a Složená náhrobní stéla na hrobě rodiny Gringer v Pustých Žibřidovicích (okres Šumperk), asi začátek 20. století. Světlý smouhovitý mramor z Horní Lipové. Foto: P. Hečková

Přestože zde začaly být lomy zakládány v podstatě až v průběhu 19. století, stal se lipovský mramor pro svou výraznou texturu oblíbeným dekoračním kamenem zvláště v meziválečném období. Vedle výrazně smouhovitého tmavého a světlého šedého lipovského mramoru se v oblasti Dolní Lipové těžil ještě středně zrnitý až hrubozrnitý světlý mramor jednotného odstínu jemně nažloutle bílé až šedobílé či bělostné barvy. Hojnost ložiska a poměrně levná produkce umožňovaly i méně majetným zákazníkům pořízení mramorového náhrobku a napodobení dražších náhrobků z italského carrarského mramoru. Náhrobní stély z hornolipovského a dolno-lipovského mramoru nacházíme i v severní části Šumperska.

Třetí a geneticky nejmladší skupinou dekoračních kamenů, které našly uplatnění v pomníkové tvorbě v průběhu 19. století, jsou horniny magmatického původu, především intruzivní (hlubinné a žilné). Vedle oblíbených tmavých gaber to byly různé druhy granitů a granodioritů. Jako dekorační kámen se začaly ve větším měřítku využívat až s rozvojem průmyslových technik těžby a zpracování kamene, tedy od poslední třetiny 19. století. Důvodem byla především jejich vysoká tvrdost, a tedy i obtížná těžitelnost a zpracovatelnost, náročná na technické vybavení.

OBR. 6 Náhrobní stély ze světlého dolno-lipovského mramoru na hřbitově v Lipové-lázních (okres Jeseník). Foto: P. Hečková

33 | Leštěním se dosahovala vysoká hladkost plochy a tím také schopnost polarizovat odražené paprsky světla. Polarizované světlo pak akcentovalo barevnost a strukturu leštěného kamene obdobným způsobem jako mokřý povrch. Viz Bohuslav Syrový, *Kámen v architektuře a jeho povrchové úpravy*, Praha: SNTL 1956.

34 | Albert Vojtěch Velflík, *Nauka o stavebních hmotách, zvláště o horninách technicky významných, o jich zkoumání a zpracování*, Praha 1913–1917.

35 | R. W. Le Maitre (ed.), *Igneous Rocks: A classification and Glossary of Terms*, 2. vyd. Cambridge: Cambridge University Press 2002.

36 | Herman Hedström, *On the Natural Building and Ornamental Stones of Sweden: together with a list of the leading Swedish firms engaged in the stone industry*, Stockholm: P. A. Norstedt & söner 1909, zvl. s. 23–25.

Ještě před rozšířením techniky leštění tyto horniny, na rozdíl od mramorů nebo pískovců, neposkytovaly esteticky žádoucí efekt. Povrch broušeného či pemrlovaného granitu byl mdlý, barevně i strukturně nevýrazný. I proto se zpočátku používaly spíše pro výrobu základů, soklů, hrobových rámců, zhotovování patek litinových křížů nebo pro jednoduché náhrobní stély v oblastech, kde se kámen přirozeně vyskytoval a těžil. Výjimečně se setkáme s reliéfním nebo sochařským zpracováním. Velmi vhodné však byly tyto kameny pro úpravu leštěním, které zvýrazňovalo barevnost a další texturní rysy horniny a dodávalo náhrobkům exkluzivní charakter a také výrazně vyšší odolnost vůči degradaci.³³ Teprve větší rozšíření leštiček a leštících ramen v ušlechtilé kamenické výrobě pomohlo vytvořit prostor pro jejich uplatnění.³⁴

Skupina magmatických hornin využívaných jako zdrojová surovina pro produkci pomníků a náhrobků je poměrně pestrá a jejich dnešní odborná petrografická klasifikace a pojmenování dle definic IUGS³⁵ ne vždy odpovídá tradičním názvům, jak je známe z dobových zdrojů. Historické názvosloví, které často přecházelo i do kamenické praxe a obchodu, nebo ji přinejmenším ovlivňovalo, se navíc s postupem doby vyvíjelo. Typickým příkladem je velmi variabilní skupina mikrogaber, jemnozrnných až hrubozrnných žilných intruziv velmi tmavě šedé až černé barvy, těžených na řadě míst ve Švédsku.³⁶ Tyto horniny byly nejpozději od 80. let 19. století známy pod různými i obchodními názvy. Nejčastěji však byly označovány jako „černé granity“, protože

OBR. 8 Náhrobek kamenického mistra na hřbitově v Černé Vodě (okres Jeseník), asi 30. léta 20. století. Kombinace tmavého slezské žuly (tmavý granodiorit) a světlé slezské žuly, z níž je vytesána také reliéfní výzdoba náhrobku. Foto: P. Hečková

byl v obchodní praxi konce 19. století byl „granit“ obecným názvem pro většinu tvrdých lešitelných hornin magmatického původu. V českém prostředí se pro ně vžil název „švédská žula“ nebo také „černá švédská žula“, zatímco v německém prostředí zdomácněl už na počátku 20. století obchodní název „Schwarz-Schweden“, respektive „Schwarz-Schweden-Granit“.³⁷

Vedle importované „černé švédské žuly“ nebo hrubozrnných skandinávských granitů s výraznou texturou, jako byly granit Red Balmoral, Virgo nebo Vånevik, se setkáváme především s domácími intruzivními horninami.³⁸ V českém prostředí je sice dostatečný počet ložisek magmatických intruzivních hornin, které mohly poskytovat kvalitní dekorační kámen, v naprosté většině se však jedná o intruziva s vyšším odílem světlých minerálů, jako je granit nebo granodiorit. V sepulkrální pomníkové tvorbě však byly žádané spíše horniny s vyšším podílem tmavých minerálů, diority nebo gabra (označované v kamenické praxi jako tzv. „syenity“).³⁹ Jejich výskyt však byl nepoměrně vzácnější. Přímo na lužicko-saském pomezí se těžil tzv. šluknovský (lužický) syenit, velmi oblíbený materiál náhrobků jednak pro svou tmavě šedou až nazelenale šedočernou barevnost, jednak pro zajímavou „gabrovou“ texturu.⁴⁰ Už v 80. letech 19. století se s ním setkáváme i ve vzdálenějších oblastech Saska a pruského Slezska, stejně tak i Rakousko-Uherska. Několik náhrobků bylo identifikováno také na hřbitovech na Jesenicku.

37 | Heinz, Ferdinand et al. (2011), „Von Rot-Meissen nach Schwarz-Schweden“, *Gesteinskundliche Führungen über den Johannisfriedhof in Dresden-Tolkewitz*. *Ohlsdorf - Zeitschrift für Trauerkultur*, 113, č. 2: *Grabmale und ihre Gesteine*. Dostupné na: https://www.fof-ohlsdorf.de/thema/2011/113s05_rotmeissen.

38 | Podrobnější přehled nejužívanějších druhů dekoračního kamene v sepulkrální tvorbě v oblasti Sudet viz Petra Hečková, *Dekorační kámen na sepulkrálních památkách Sudet (1800–1945)*, Pardubice: Univerzita Pardubice 2022.

39 | Tradiční rozdělení na „žuly“ – granity (světlá intruziva) a „syenity“ (tmavá intruziva), jak bylo užíváno ve starší obchodní praxi, reflektuje ve svém přehledu ušlechtilého dekoračního kamene také Rybařík (pozn. 19).

40 | Jedná se o intruzivní žilnou horninu mikrogabrové struktury, někdy označovanou jako gabrodioritový porfyrit. Koutník et al. (pozn. 20).

OBR. 9 Náhrobní stéla Antonie Grassl (vpravo) na hřbitově v Javorníku-Vsi, signovaná firmou O. Petera z Velké Kraše (Gross Krosse). Začátek 90. let 19. století. Šluknovský syenit. Foto: P. Hečková

41 | O značné náročnosti těžby svědčí i průzkumy ložisek tmavé slezské žuly, prováděné v 60. – 80. letech 20. století. Viz Grunnerová, E. et al., *Žulovský pluton – závěrečná zpráva*. 1973. [rukopis] Česká geologická služba: Databáze archivu zpráva a posudků ASGI, sign. GF P098885.

42 | Žulovský pluton je geologické intruzivní těleso variského stáří vystupující v severní části Silesika. Viz Poubá et al., *Vysvětlivky k přehledné geologické mapě ČSSR 1:200 000. M – 33 – XVIII Jeseník*, Praha: Ústřední ústav geologický – Nakladatelství Československé akademie věd 1962. – Jan Cháb et al., *Vysvětlivky k základní geologické mapě České republiky 1 : 25 000. 14–224 Jeseník*, Praha: Česká geologická služba 2004.

43 | Podle dnešní petrografické klasifikace by bylo možné světlou slezskou žulu popsat jako biotitický granit až granodiorit se zvýšeným obsahem křemene. Proti tomu tmavá slezská žula zahrnuje pestřejší skupinu amfibol-biotitických granodioritů, biotitických až amfibol-biotitických křemenných dioritů, často s makroskopicky patrnými kostrovitě vyvinutými krystaly akcesorického titanitu, až po amfibol-biotitický tonalit téměř gabrové struktury.

44 | K tématu více: Hečková, *Dekorační kámen* (pozn. 38).

45 | Hanisch a Schmid (pozn. 17).

Typickým příkladem dekoračního kamene, využívaného v pomníkové tvorbě po více než půl století, je tzv. *slezská žula* (Schlesischer Granit).⁴⁴¹ Pod tímto obchodním názvem byly známy granitické horniny oblasti žulovského plutonu,⁴²¹ které se na Jesenicku, v nejzápadnější části Slezska, těžily a zpracovávaly už od poloviny 19. století. V obchodní praxi konce 19. století se rozlišovaly dva hlavní obchodované typy: *Licht Schlesischer Granit* (světlá slezská žula) a *Dunkel Schlesischer Granit* (tmavá slezská žula).⁴³¹ Zatímco světlá slezská žula zabarvená do velmi světle šedé, nažloutlé či šedě namodralé barvy byla zdaleka nejčastějším těženým druhem kamene, používaným zvláště na výrobu dlažebních kostek, obrubníků a dalších technických výrobků, v ušlechtilé kamenické výrobě byly vyhledávané spíše tmavé varianty granitických hornin, tmavé granodiority, křemenné diority až tonality. Ty však byly těženy v dostatečné kvalitě pouze na několika málo lokalitách.⁴⁴¹

Například Hanisch a Schmid jmenovitě uvádí výskyt dostatečně kvalitní a lešitelné kamenné suroviny pouze u menší části lomů z celkové počtu 38 v širší oblasti Žulovska. Konkrétně se jednalo o lomy v okolí Žulové (Friedebergu), na Hutbergu u Skorošic, v Kobylé nad Vidnavkou a několik lomů v Černé Vodě a na vrchu Brandkoppe (dnes Žulový vrch) nad Vápennou.⁴⁵¹ Ty nejvýznamnější si pronajímala firma Alberta Förstera, nejvýznamnější a ve své době největší podnik zaměřující se na těžbu a zpracování kamene v tehdejší Rakouské Slezsku, který dodával kamennou surovinu i hotové zakázky do celého Rakousko-Uherska. Prestiž firmy posilovalo také určité výsadní postavení v širší oblasti západního Slezska. Na některých náhrobcích z 90. let 19. století a prvních let 20. století je vedle firemní značky „*Albert Förster Zuckmante!*“ uváděn také titul „*K. K. Hofsteinmetzmeister!*“.

OBR. 10 Hrobka rodiny Fridolina Frankeho na novém hřbitově ve Skorošicích (okres Jeseník). 2. polovina 30. let 20. století. Kombinace dvou variant tzv. tmavé slezské žuly (tonalitu a křemenného dioritu). Foto: P. Hečková

OBR. 11 Náhrobek Adolfa Scholze na hřbitově ve Vápenné (okres Jeseník). Začátek 20. století. Tmavá slezská žula (křemenný diorit) náhrobní stěly je kombinovaná se sochou Krista z jemnozrnného světlého mramoru. Foto: P. Hečková

OBR. 12 Náhrobek Fridolina Seidela na hřbitově v Černé Vodě (okres Jeseník). Začátek 30. let 20. století. Světlá slezská žula (světlý granodiorit). Foto: P. Hečková

46 | Metodika terénního průzkumu je podrobně popsána v bakalářské práci: Petra Hečková, *Petrografická charakteristika náhrobků na vybraných hřbitovech v oblasti Jesenicka*, bakalářská práce, Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta, Ústav geologických věd, Brno 2022.

Využití dekoračního kamene na hřbitovech v Javorníku a Zálesí: interpretace výsledků terénního průzkumu

Jedním z cílů terénního průzkumu hřbitovů na Jesenicku bylo zodpovězení otázky, nakolik můžeme ve volbě konkrétního materiálu náhrobků vysledovat proměny trendů ve využití různých druhů kamenné suroviny v průběhu 19. a první poloviny 20. století. Přestože rozsah dochovaných sepulkrálních památek z doby před rokem 1945 není úplný, může nám poskytnout alespoň základní informaci o tom, jak byly ve sledovaném období zastoupeny konkrétní druhy hornin, a zda je možné prokázat závislost na aktuální exploataci a technickém vybavení dílen specializovaných na ušlechtilou kamenickou výrobu, ale i na určitých módních trendech v sepulkrální tvorbě. Komplexní terénní průzkum zaměřený na kamennou surovinu sledoval také výskyt značek kamenických firem.

Jako příklad dobře ilustrující proměny v použití různých druhů dekoračního kamene mohou sloužit data ze dvou historických hřbitovů na Jesenicku, kde byla podrobněji zkoumána také petrografie náhrobků: městského hřbitova v Javorníku-Vsi (Jauernig) a hřbitova v Zálesí (Waldeck) u Javorníka.⁴⁶ Obě lokality se nachází mimo hlavní centra slezského kamenoprůmyslu, takže zde byl předpoklad relativně vyváženého zastoupení různých druhů lokální kamenné suroviny. Javorník byl sice městem menší velikosti, jeho důležitost v rámci regionu však posiloval fakt, že byl sídlem správy komorních statků vřatslavského

OBR. 13 Depot starých náhrobních stél, hřbitov v Javorníku-Vsi. Foto: P. Hečková

biskupství a letním sídlem vřatslavského biskupa. Zálesí bylo menší vsí podhorského charakteru, pro niž představovaly důležitý zdroj obživy především zemědělství a těžba dřeva.⁴⁷ Navzdory tomu je na hřbitově v Zálesí dochován poměrně početný soubor kamenných náhrobků. Oba hřbitovy sice postihla významná ztráta náhrobků z doby před rokem 1945, ale dokumentované kamenné sepulkrální objekty představují relativně reprezentativní výčet ze sledovaného období let 1820/30–1945. Na obou lokalitách se jedná o necelých 300 náhrobků, na nichž byla uplatněna kamenná surovina v takovém množství a kvalitě, aby bylo možné její základní petrografické určení a statistické vyhodnocení.⁴⁸

Jednotlivé skupiny dekoračního kamene byly vymezeny tak, aby byla jejich makroskopická identifikace pokud možno jednoznačná a určitelná na základě dobře definovaných znaků. Zároveň měly odrážet zastoupení hlavních druhů domácích hornin, těžných na Jesenicku, a jejich poměr vůči ostatním druhům dekoračního kamene. Speciální pozornost pak byla věnována granitickým horninám, kde je s určitou mírou pravděpodobnosti možné určit jejich přibližnou provenienci, ať už na základě komparace jejich hlavních texturních znaků a charakteru minerální asociace, nebo na základě dalších získaných hodnot.⁴⁹ Takto bylo stanoveno celkem 7 hlavních skupin dekoračního kamene, reflektujících jak jeho provenienci, tak i základní petrografickou klasifikaci. Místní kamennou surovinu zastupuje tzv. světlá slezská žula, tmavá slezská žula,⁵⁰ světlý slezský mramor a ostatní druhy

OBR. 14 Pohled na severní část hřbitova v Zálesí u Javorníka. Foto: P. Hečková

47 | Josef Bartoš – Jindřich Schulz – Miloš Trapl, *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960. Svazek XIII. Okresy: Bruntál, Jeseník, Krnov, Olomouc*: Univerzita Palackého v Olomouci 1994.

48 | Do statistiky nebyly zahrnuty nadzemní části základů náhrobků, náhrobníků nebo rámu z hrubě opracovaného kamene se silně zvětřalým povrchem, který znesnadňoval identifikaci. Podobně také zapuštěné a polozapuštěné kamenné patky křížů (s výjimkou vysokých patek s vysokou, případně profilovanou nadzemní částí).

49 | Pouze v Javorníku bylo z časových důvodů možné provést korelaci hodnot magnetické susceptibilitivity a indexu tmavosti magmatických hornin. Viz Petra Hečková, Možnosti identifikace kamenné suroviny sepulkrálních památek na Jesenicku na základě komparace hodnot magnetické susceptibilitivity a M' indexu. In: Kamil Sobek, Přemysl Pořádek, Vojtěch Cíglar a Petr Nečas (eds.), *Studentská geologická konference 2022, 18. ročník, 3.–4. 6. 2022. Sborník abstraktů*, Brno: Masarykova univerzita 2022, s. 8.

50 | U většiny granitických hornin vykazujících texturní znaky charakteristické pro horniny žulového plutonu byl předpokládán jejich místní původ. Vycházelo se z předpokladu hospodárného využití místního a snadno dostupného materiálu.

51 | Překvapivě není zastoupena ani jedna značka velkých a známých kamenických firem, jako byl závod Alberta Förstera ve Zlatých Horách (Zuckmantel) nebo závod Hermanna Frankeho v Žulové (Friedeberg).

slezského mramoru, ať už z Lipové, nebo ze Supíkovic. Ojedinělým je výskyt skorošického serpentinitu na hřbitově v Javorníku. Rozdělení importovaných hornin je mnohem jednodušší. Vzhledem ke strmě vzrůstající oblibě a také početnímu zastoupení švédských mikrogaber (tzv. černé švédské žuly), a zároveň minimálnímu počtu ostatních importovaných hornin, byly v případě importovaného dekoračního kamene vyčleněny pouze tyto dvě skupiny.

Výskyt hlavních skupin dekoračního kamene byl sledován v několika časových obdobích, která reflektovala hlavní etapy ve vývoji kamenoprůmyslu: období před rokem 1885 (před prudkým rozvojem průmyslového zpracování kamene na Jesenicku), období do roku 1899 a poté do roku 1914 (dvě fáze konjunktury slezského kamenoprůmyslu do vypuknutí první světové války), období let 1915–1930 (ovlivněné úbytkem obyvatelstva, ale i válečným útlumem produkce a následným hledáním nových obchodních příležitostí v souvislosti se začleněním Jesenicka v rámci nově vzniklého československého státu) a konečně období let 1931–1945, poznamenané rostoucím německým nacionalismem a posléze osamostatněním Sudet a vypuknutím druhé světové války. Toto rozdělení na čtyři hlavní časové etapy je umělé a představuje pouze jednu z možností. Navíc zcela neodráží skutečnost, že ke zřizování trvalých kamenných náhrobků docházelo s několikaletým zpožděním po pohřbu. Na rodinných hrobkách mohlo navíc dojít také k obměně náhrobku nebo zřízení trvalého kamenného náhrobku i s odstupem více než jednoho desetiletí. Ne vždy tedy datace náhrobku zcela odpovídá dataci prvního pohřbu. Zde musela pomoci stylová kritéria a komparace s dalšími sepulkrálními objekty podobného stylu a provedení na jiných lokalitách.

Na některých kamenných náhrobcích jak v Javorníku, tak i v Zálesí byly identifikovány firemní značky podnikatelských subjektů, které se věnovaly ušlechtilé kamenické výrobě, a zároveň byly schopné dodávat koncovým zákazníkům hotové náhrobky. V Zálesí se nejčastěji setkáváme se signaturou K. Fischera ze Skorošic (Gurschdorf) a méně často Grimmeho z Vidnavy (Weidenau), Dittricha z Žulové (Friedeberg), Spielvogela z Lipové (Lindewiese) nebo J. Schrotha ze Supíkovic (Saubsdorf). Pro Javorník dodávalo více firem. Nejstarší signaturou vůbec je epitaf signovaný Bernardem Kutzerem z 20. let 19. století. Další kamenické značky pochází od R. Petera z Velké Kraše (Gross-Krosse). Vedle toho jsou přítomné svou produkcí firmy ze Žulové (Friedeburgu: J. Henschel, J. Dittrich), Supíkovic (Saubsdorf): O. Reinold, Franke & Söhne, Fr. Hillebrand), Velkých Kunětic (Gross-Kunzendorf: E. Schwate), Lipové (Lindewiese: Spielvogel). Několik náhrobků signovala nebo označila dílna Josefa Obetha z Velké Kraše (Gross-Krosse), K Fischera ze Skorošic (Gurschdorf) a Grimmeho z Vidnavy (Weidenau). Ojedinělá i v rámci Jesenicka je značka kamenické školy v Žulové (Fachschule Friedeberg 1893), která vytvořila monumentální náhrobek z tmavé slezské žuly pro bývalého starostu Javorníka Franze Rösnera.¹⁵¹

Z analýzy materiálu náhrobků vyplývá, že ve sledovaném období místní horniny jako zdrojová surovina náhrobků na obou lokalitách jednoznačně dominovaly. Týkalo se to především dvou hlavních druhů dekoračního kamene, a to světlého slezského mramoru (lipovského a supíkovicko-velkokunětického), a granitických hornin žulovského plutonu, zvláště tmavé slezské žuly. Přestože mramor měl přirozeně větší zastoupení v první fázi před rokem 1885, v následujícím časovém období se podíl obou hornin vyrovnal. Používání místního slezského mramoru jako materiálu náhrobků bylo rozšířeno až do 30. let 20. století, byť s mnohem menší intenzitou než v období před rokem 1900. Důvodem mohla být vedle dobré dostupnosti také nízká cena suroviny. Tomu by nasvědčovalo i rozšíření náhrobků signovaných kamenickými dílnami ze Supíkovic nebo Lipové, specializovaných na práci v mramoru (firmy Spielvogel, Hillebrand, Liemert), i na sousední Šumpersko a Bruntálsko. Je tak možné vyvrátit starší předpoklad, že na přelomu 19. a 20. století žula a ostatní tvrdé horniny u hřbitovních prací slezský mramor téměř vytlačily.¹⁵²

Světlé granitické horniny domácího původu měly v nepoměru ke značné hojnosti výskytu kvalitní suroviny zpočátku výrazně menší zastoupení. I když pro toto tvrzení prozatím nebylo možné nalézt spolehlivé argumenty, důvodem byla s vysokou pravděpodobností jejich malá vizuální atraktivita. Nejtypičtější odstíny nažloutle šedé či světle středně šedé nemusely odpovídat soudobým představám o estetické stránce náhrobků. Soudě dle dobových reklamních nabídek i nejčastějšího sortimentu nabízeného kamenickými podniky, specializovanými na produkci náhrobků, móda i vkus objednavatelů na konci 19. století preferovaly především horniny výrazněji tmavé (tmavě šedé až černé), nebo naopak velmi světlé až bělostné. To se promítalo do velké obliby světlých mramorů, ať už laaského nebo carrarského, nebo švédských mikrogaber, pro něž byla v závěru 19. století intenzivně hledána náhrada v domácích horninách. I proto se pro ušlechtilou kamenickou výrobu a pomníkovou tvorbu volily spíše tmavší varianty granitických hornin, granodiority či křemenné diority. Teprve od 30. let 20. století se můžeme častěji setkat se světlou slezskou žulou i na sepulkrálních památkách.

Importované horniny mají na sledovaných lokalitách pouze okrajové zastoupení (necelých 10 %), fakticky se s nimi setkáváme jen v jednotlivých případech. Ojediněle se uplatňovaly také další místní horniny. Jediným příkladem ze sledovaného souboru je náhrobek Hedwig Eckel († 1904) ze serpentinitu (hadce) na hřbitově v Javorníku-Vsi. Přestože se v oblasti vyskytuje v několika menších izolovaných čoučkách, byla tato hornina těžena pro účely ušlechtilé kamenické výroby pouze na jediné lokalitě, tzv. Petrově dvoře ve Skorošicích, a to navíc poměrně krátce, v prvních desetiletích 20. století.¹⁵³ Větší využití v ušlechtilé kamenické výrobě neumožňovalo silné rozpukání horniny a nemožnost těžby větších bloků.

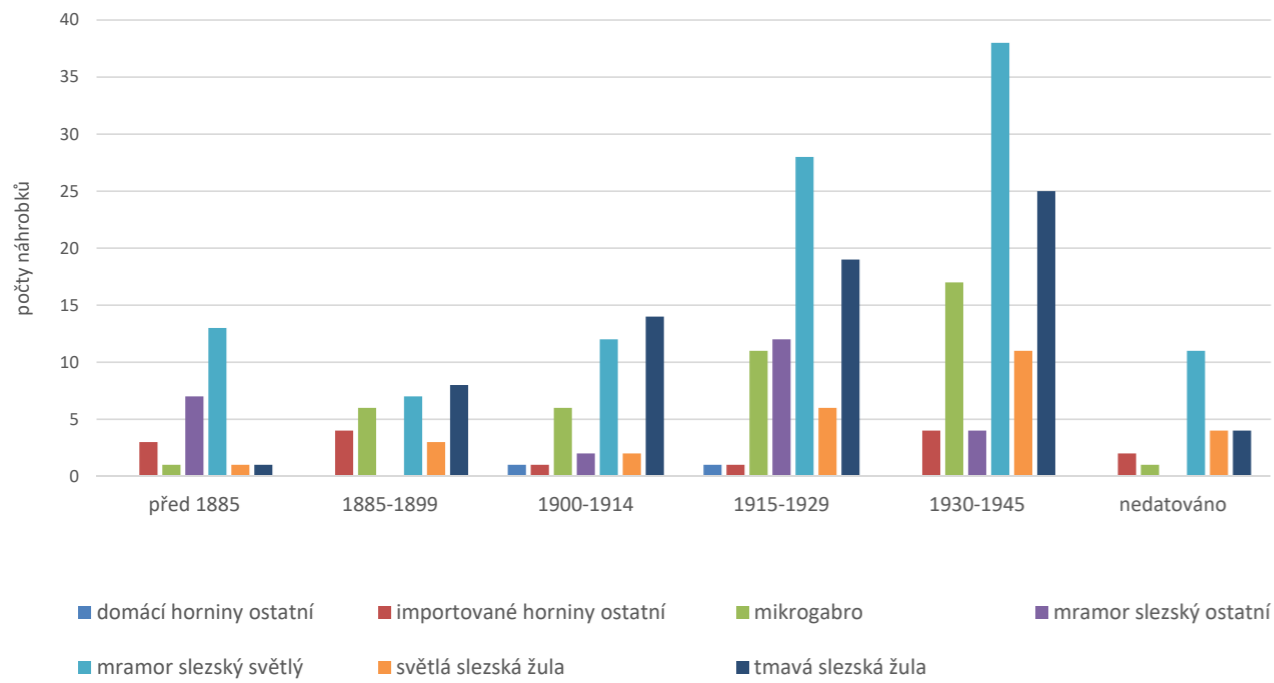
OBR. 15 Náhrobní stéla Hedwig Eckel na hřbitově v Javorníku-Vsi. 1. desetiletí 20. století. Skorošický serpentinit (hadec). Foto: P. Hečková

52 | Gába (pozn. 7).

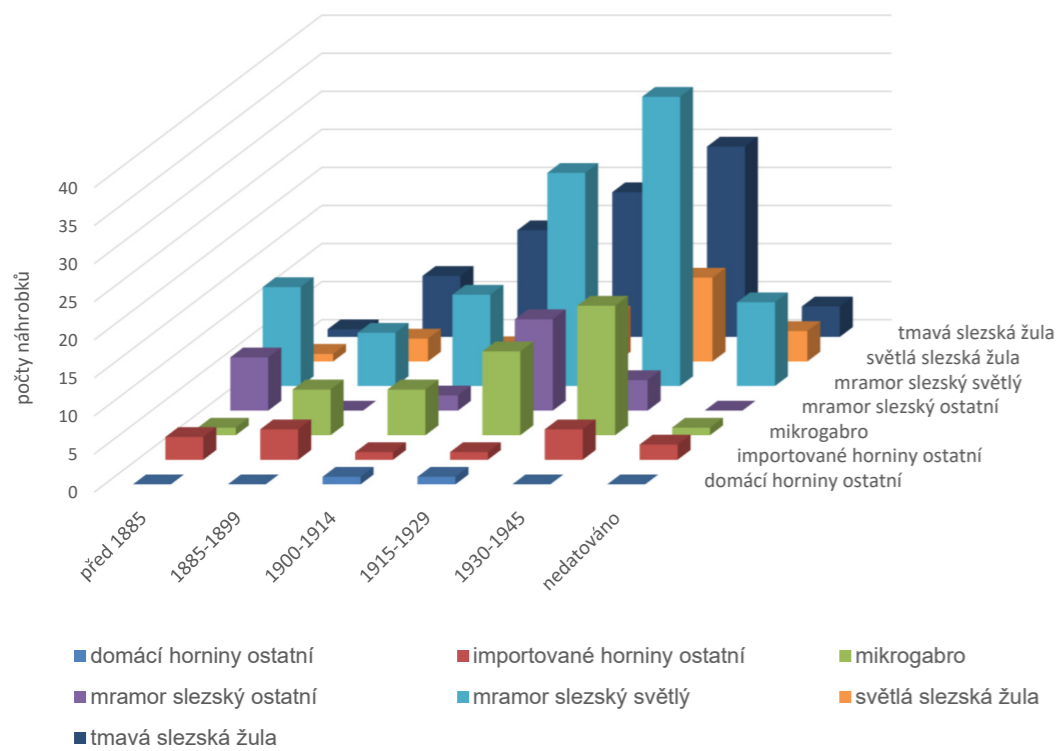
53 | Prokop (pozn. 5) hovoří pouze o těžbě skorošického hadce pro štěrk.

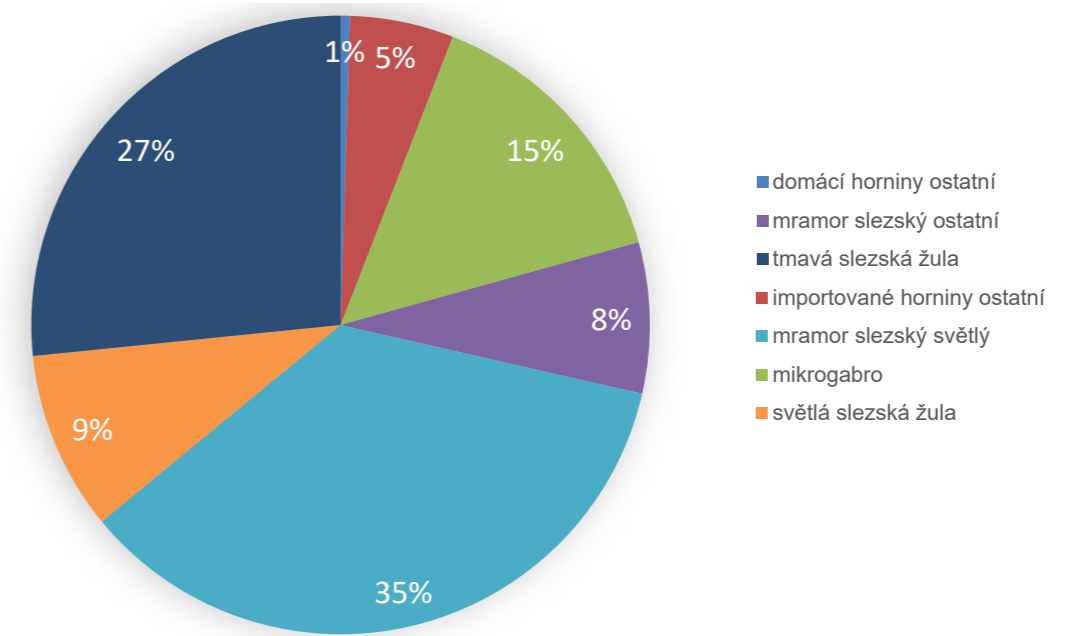
GRAF 1 Distribuce jednotlivých druhů dekoračního kamene na hřbitovech v Javorníku a v Zálesí u Javorníka v konkrétních časových úsecích.

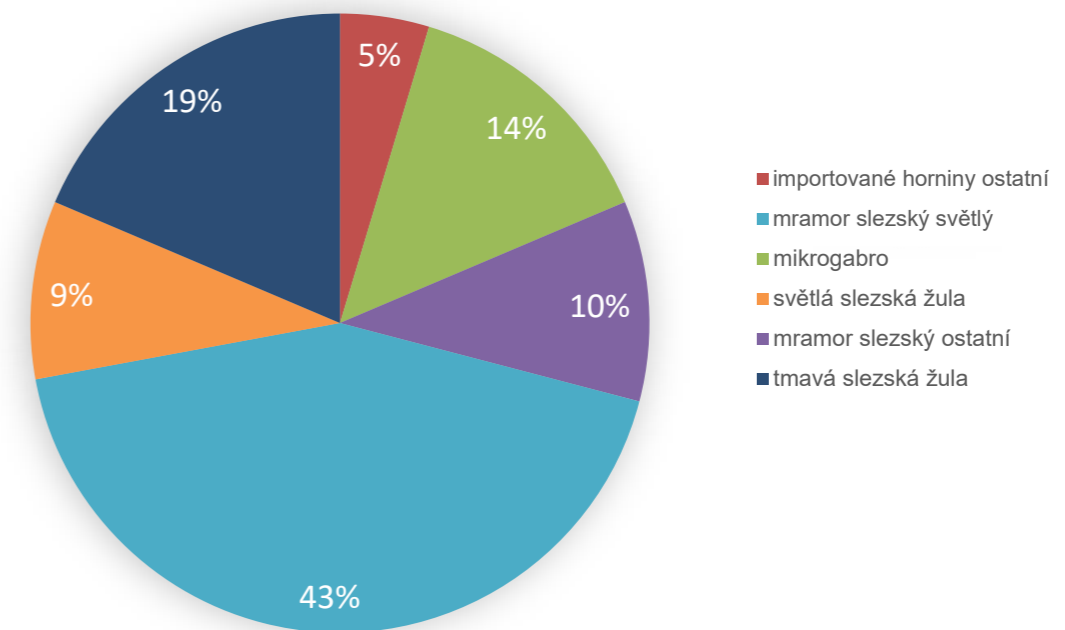
GRAF 2 Distribuce jednotlivých druhů dekoračního kamene na hřbitovech v Javorníku a v Zálesí u Javorníka.

GRAF 3a Procentuální zastoupení hlavních druhů dekoračního kamene na hřbitově v Javorníku.

GRAF 3b. Procentuální zastoupení hlavních druhů dekoračního kamene na hřbitově v Zálesí.

Závěr

Dochované sepulchrální památky 19. a první poloviny 20. století se většinou nevyznačují mimořádným historickým významem či umělecko-historickou hodnotou. Navzdory tomu mohou posloužit jako cenný doklad pro kulturní či hospodářský vývoj lokalit i celých regionů. Týká se to zvláště sepulchrálních objektů z ušlechtilého a dekoračního kamene, který se stal ve sledovaném období spolu s litinou jedním ze dvou typických materiálů, nejčastěji využívaných v pomníkové tvorbě.

Už ve starší odborné literatuře byly nastíněny hlavní trendy v uplatnění dekoračního kamene směrem od snáže opracovatelných hornin, především sedimentárních pískovců, arkózových pískovců či vápenců, směrem k postupnému využívání kamenné suroviny, jejíž těžba i další zpracování vyžadovaly větší dovednosti, technické zázemí a přístrojové vybavení. Kromě mramorů to byly především různé horniny magmatického původu – hlubinná a méně často také žilná intruziva: syenity, granitoidy, diority až gabra, u nichž byla esteticky žádoucí především jejich leštitelnost, zdůrazňující barvu a další strukturní vlastnosti kamene. Konjunkce využívání těchto tvrdých a hůře opracovatelných hornin nastala v poslední čtvrtině 19. století a první čtvrtině 20. století, kdy se i v českém prostředí častěji setkáváme s importovanými horninami, především skandinávskými granity a tzv. mikrogabry, obchodovanými jako tzv. „černá švédská žula“.

Jedním z tradičních předpokladů bylo, že právě tento importovaný dekorační kámen kolem roku 1900 zcela vytlačil nebo výrazně redukoval uplatnění místních hornin jako kamenné suroviny pro sepulchrální památky. Jak je demonstrováno na příkladu oblasti západního Slezska, nemuselo to tak být vždy. Zvláště v oblastech s vlastními bohatými zdroji kvalitní kamenné suroviny nemusel importovaný dekorační kámen ani přes své žádoucí vlastnosti získat dominantní postavení na trhu. Na Jesenicku těženy a zpracovávány slezský mramor i slezská žula naopak měly potenciál konkurovat dovozovému materiálu nejen svou cenou a relativně dobrou kvalitou, ale i po stránce výtvarné a estetické. Mezi zvláště žádané druhy dekoračního kamene v sepulchrální tvorbě patřil zvláště tzv. hornolipovský smouhovitý mramor a tzv. tmavá slezská žula. Přímo na samotném Jesenicku oba druhy místního dekoračního kamene výrazně převyšovaly počty a odhadované množství importovaného kamene, včetně švédských mikrogaber, jejichž využití se v podstatě až do konce 20. let 20. století až na výjimky omezovalo pouze na náhrobní nápisové desky, jen v ojedinělých případech byly využity importované horniny na rozměrné náhrobky.

Na příkladu dvou hřbitovů na Jesenicku (městského hřbitova v Javorníku-Vsi a hřbitova v Zálesí u Javorníka) byla představena jen část potenciálu, jaký má studium problematiky uplatnění kamenné suroviny v soudobé sepulchrální produkci nejen pro poznání samotných sepulchrálních památek, ale také pro poznání komplexnějších vztahů mezi ekonomickým rozvojem oblasti a dostupností kamenné suroviny pro náhrobní tvorbu.

SUMMARY

SEPULCHRAL MONUMENTS AS A HISTORICAL SOURCE FOR THE HISTORY OF STONEMASONRY: THE EXAMPLE OF THE REGION OF WESTERN SILESIA

During the 19th century, cemeteries became one of the natural places for which customers purchased decorative stones. Besides the traditional, easy-to-work and relatively commonly available rocks such as sandstone, limestone or marble, as the methods of industrial mining and stonemasonry developed, hard igneous rocks ranging from syenite, granite to diorite or gabbro started to be used more often, even if they were more difficult to work. Advanced industrial techniques of cutting and polishing stone introduced in the 70s of the 19th century at the latest contributed to their greater availability and, thus, as a response, to the increasing demand of the public for representative and monumental gravestones that were widely available, so even less wealthy members of the general public could afford to buy them. Other circumstances also played an important role, such as the development of long-distance railway transport that significantly lowered the costs of import of decorative stones from more distant areas of Austria, Italy, and, above all, Scandinavia.

An area that could serve to study the influence of the stone industry and local dimension stone production on the character of sepulchral monuments is the Jeseník area (the most western part of the then-Austrian, later Czech Silesia). Mining of two main types of rocks started there in the mid-19th century, and gradually, procedures of stonemasonry production of dimension stones developed. First of all, it was Silesian marble, quarried in two areas near today's Lipová-lázně and between Supíkovice and Velké Kunčice. The most classic types of Silesian marble were typical for their unified white colour, but there was also a range of dark striped type or those with greenish or purplish base colouring with a scale of various smudgy textures. The other rock was so-called Silesian granite – a varied group of deep-seated igneous rocks; in terms of petrography, they range from light monzogranites to very dark tones of almost gabbro structure. In trade, they distinguished light Silesian granite and dark Silesian granite, which was in demand for tombstone production in particular.

The influence of the local stone industry and dimension stonemasonry on the production of tombstones can be proved by the existence of several stonemasonry workshops in many places in the Jeseník area (Žulová, Velká Kraš, Supíkovice etc.) and also above-average numbers of stone sepulchral monuments in the mountainous and submontane areas that were considered rather poor. In 36 localities of cemeteries in the Jeseník region, there were about 3.5 thousand stone sepulchral monuments and their fragments identified originating before 1945. The way the local stone raw material was employed in comparison with other imported types of stone was monitored in two localities outside the centre of quarrying and processing of stone – in Javorník and Zálesí u Javorníka, where a set of 300 stone sepulchral monuments, originating between the end of the 18th century and 1945, was preserved. Besides the list of signatures and stonemasons workshop marks that supplied the sepulchral monuments to both localities, the set provided basic information on the trends regarding the use of the particular types of rocks. Both light Silesian marble and dark Silesian granite proved to be represented evenly between the 80s of the 19th century and 1945, and we cannot say that Silesian marble would be used less in the production of sepulchral monuments. The survey resulted in a remarkable and new finding – an increasing proportion of light Silesian granite, which might have been caused by the easier availability of the stone material or the shift in aesthetic criteria. On the contrary, various types of colourful marble were represented less in the oldest monuments and then, like in the case of the marble of Horní Lipová as late as the 20s–40s of the 20th century. Imported rocks, including dark Swedish micro gabbro, occur in the given area until the 80s of the 19th century, and then they can be found sparsely for the rest of the period.